

ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА НОРМАТИВНОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

NOTION AND LEGAL NATURE OF CRIMINAL LAW NORMATIVITY

Вечерова Є.М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права,
докторант

Національного університету «Одеська юридична академія»

У статті представлено особистий науковий погляд бачення нормативності кримінального права, в основу якого покладено парадигму ціннісно-нормативного праворозуміння. Звернено увагу на окремі термінологічні аспекти та правову природу досліджуваного феномена.

Ключові слова: властивості права, нормативність кримінального права, нормативний характер кримінального права, норма кримінального права, «позитивне право», «законодавче право», закон, легітимація закону.

В статье представлен личный научный взгляд видения нормативности уголовного права, в основе которого парадигма ценностно-нормативного правопонимания. Обращено внимание на отдельные терминологические аспекты и правовую природу исследуемого феномена.

Ключевые слова: свойства права, нормативность уголовного права, нормативный характер уголовного права, норма уголовного права, «позитивное право», «законодательное право», закон, легитимация закона.

The article presents a personal scientific view on the normativity of the criminal law, which is based on the paradigm of value-normative legal thinking. Attention is paid to some terminological nuances and the legal nature of the phenomenon.

Key words: properties of law, normativity of criminal law, normative nature of criminal law, criminal legal norm, positive law, legislative law, a law, legitimization of a law.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток права, який відбувається у складних соціальних умовах, дає змогу погодитися з думкою про те, що на сьогодні є проблеми у сфері традиційної юридичної ідеології та пов'язаної з нею юридичної реальності (юридичного бачення і розуміння подій, що відбуваються), які не повною мірою забезпечують потреби практики.

Одним із суттєвих випадків цієї проблематики є усталені підходи щодо тлумачення нормативності кримінального права, які базуються на юридичному позитивізмі та не завжди враховують ті трансформаційні процеси, що тривають у сучасному українському суспільстві. Тому, зважаючи на іманентність нормативності кримінальному праву, нагальною є потреба у виробленні нового фокусу бачення цього феномена, що відповідає новітнім досягненням методології юриспруденції.

Стан опрацювання. Аналіз останніх досліджень показує, що заявлена тема була предметом жвавого дискурсу переважно на рівні теорії держави та права (наприклад, С.І. Вележев, Я.В. Гайворонська, Л.І. Заморська, Е.Г. Ліпатов, Л.О. Мурашко, І.А. Полонка, Є.О. Романюк) або філософії права (наприклад, Р.О. Кабальський). У кримінально-правовій площині нормативність права спеціально не вивчалася. Винятком можна назвати монографічне дослідження В.Д. Філімонова, присвячене одному з аспектів нормативності кримінального права – нормам кримінального права.

Метою статті є спроба сформулювати особистий науковий погляд бачення нормативності криміналь-

ного права, в основу якого покладено парадигму ціннісно-нормативного праворозуміння, а також з'ясування окремих термінологічних нюансів та правової природи досліджуваного феномена.

Виклад основного матеріалу. Як видається, своєрідним «стартом» щодо дослідження феноменології нормативності кримінального права має бути попереднє з'ясування праворозуміння, в межах якого це питання буде висвітлюватися.

Так, однією із можливих парадигм праворозуміння, найбільш прийнятною для всебічного і комплексного дослідження нормативності кримінального права, розрахованою на визнання (легітимацію) кримінального права з боку населення, що характеризується врахуванням інтересів особистості як суб'єкта прав, взятою за основу в правозастосовчій діяльності вищих судових національних та наднаціональних інстанцій (мова йде про правові позиції Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини) виступає парадигма ціннісно-нормативного праворозуміння [1, с. 5–6].

Згідно із парадигмою ціннісно-нормативного праворозуміння кримінальне право може бути позиціоноване як ціннісно-нормативна система, спрямована на юридичне закріплення (фіксацію), ранжування, охорону і захист базових цінностей для особи, суспільства та держави, функціонування якої супроводжується застосуванням заходів кримінально-правового впливу з метою відновлення того соціального стану, котрий було порушено скоєнням злочину або іншого виду кримінального правопорушення (кримінального

проступку) і яка відображає впорядкованість соціального буття відповідно до потреб суспільного розвитку та специфіки певного соціокультурного середовища, а також інформує про цінності, які стають цінностями кримінального права.

Беручи за основу такий фокус бачення кримінального права, перейдемо тепер більш предметно до аналізу окремих складових елементів проблематики нормативності кримінального права.

Варто наголосити, що у правознавстві нормативність здебільшого не є предметом самостійного дискурсу, а розглядається як складова частина вчення про ознаки або структуру права, наслідком чого є звернення уваги виключно на її «формальні» аспекти та залишення «за кадром» її сутнісних характеристик.

Такий погляд на нормативність є майже усталеним і характерний для позитивістського типу праворозуміння, коли право ототожнюється із законом.

Крім того, навіть серед тієї невеликої кількості науковців, які все ж правильно визначають правову природу нормативності як властивості права, трапляються випадки одночасного її розгляду і як властивості права, і як ознаки права, що є помилковим.

Наприклад, Л.І. Заморська один із розділів свого докторського дисертаційного дослідження називає «...нормативність як специфічна властивість права», однак вже в тексті цього розділу автор проявляє непослідовність своїх суджень, оскільки веде мову про нормативність як найважливішу ознаку, «яка дозволяє відрізнити право від правосвідомості, суб'єктивного права та правовідносин» [6, с. 109, 132]. Через дві сторінки дослідниця знову називає нормативність не ознакою, а властивістю сучасного права [6, с. 134]. Загалом же ретельний аналіз дисертаційного дослідження Л.І. Заморської дає змогу стверджувати, що для позначення нормативності права терміни «властивості права» та «ознаки права» вживаються нею як рівнозначні (взаємозамінні).

Р.О. Кабальський під час аналізу нормативності права також поперемінно оперує категоріями властивості та ознаки права [3, с. 3, 14].

Нами додатково було помічено й те, що за умови вірної ідентифікації нормативності як властивості права далеко не завжди коректно розкривається її істинний зміст, який за логікою речей має корелювати з феноменологією властивості як такої (йдеться про її здатність бути якісною первинною характеристикою та внутрішньою стороною явища), що знову ж таки є наслідком змішування понять властивості та ознаки права.

Як видається, щоб уникнути такої плутанини, варто, по-перше, чітко розмежовувати між собою поняття «нормативність» кримінального права, «нормативний характер» кримінального права та «норма» кримінального права, адже в таких ситуаціях йдеться про різні сутнісні характеристики кримінального права.

Нормативність – властивість кримінального права. Нормативний характер – ознака кримінального права, яка одночасно є й ознакою нормативності

кримінального права (тобто її зовнішньою оболонкою / формою об'єктивації), а норма – структурний елемент кримінального права (поряд із функціями та принципами кримінального права) [2, с. 55–57].

По-друге, важливо правильно розставляти акценти при співвідношенні цих понять між собою та зважати на те, що пріоритетне значення серед представлених характеристик кримінального права належить саме властивостям кримінального права, які покладені в основу його ознак та структури [2, с. 55–57].

Для привнесення більшої ясності у процес подальшого дослідження, ще раз нагадаємо, що властивості кримінального права – це первинні сутнісні характеристики кримінального права, які у своїй сукупності визначають його якість і дають змогу охарактеризувати останнє як цілісне, самостійне явище об'єктивної реальності [2, с. 57].

До основних властивостей кримінального права можна віднести нормативність та системність.

Ознаки кримінального права – це вторинні сутнісні характеристики кримінального права, які є зовнішнім виразом його властивостей.

Головною ознакою кримінального права є те, що воно має нормативний характер, тобто об'єктивується в реальній дійсності у формі кримінального закону [2, с. 57].

Структура кримінального права – це одна з його сутнісних характеристик, яка розкриває внутрішню будову останнього та представляє собою інтегративну єдність трьох елементів: функцій, принципів та норм кримінального права, які перебувають між собою в нерозривній єдності і становлять стрижневі засади кримінального права [2, с. 56].

Аналізуючи спеціалізовану літературу, присвячену проблематиці нормативності права, ми помітили один цікавий термінологічний нюанс, який вводить в оману та ускладнює сам дослідницький процес.

Так, одні вчені для позначення цього виду соціальної нормативності користуються терміном «нормативність права» [3; 4; 5], другі – «правова нормативність» [6; 7, с. 344–347], треті – «нормативність законодавства» [8, с. 28–39].

Зокрема, Я.В. Гайворонська вважає, що терміни «правова нормативність» і «нормативність права» необхідно розрізнити, оскільки у першому випадку, на її думку, йдеться про право як об'єктивне соціальне явище, а у другому – про право як результат правотворчості (закономотворчості), тобто про право як суб'єктивну оціночну категорію (закон)» [9, с. 3–5].

Як видається, «гострої» потреби у розмежуванні термінів «нормативність права» і «правова нормативність» немає. Такий поділ термінів має надуманий, штучний характер, є не більше, ніж «грою слів», адже, по суті, як буде показано далі, йдеться про єдине явище нормативності, яке має два взаємопов'язаних аспекти (об'єктивний та суб'єктивний). Тому вважаємо, що терміни «нормативність права» і «правова нормативність» цілком можна вживати як синонімічні та взаємозамінні.

Щодо терміна «нормативність законодавства», який нині у тренді й активно використовується в науковій публіцистиці у тих випадках, коли мова заходить про проблематику «якості» закону, «законодавче право», «позитивне право», «нормативну недостатність», «нормативну надмірність та «нормативну оптимальність» щодо законодавства [1, с. 55–57], то вважаємо його використання значною мірою умовним і не зовсім коректним із наведених нижче міркувань.

По-перше, право і закон (законодавство як сукупність законів) варто розрізняти; право складається із норм, а закон – зі статей.

По-друге, нормативність – це первинна сутнісна характеристика (властивість) права, а не закону (законодавства як сукупності законів).

Зважаючи на наведені аргументи, формулювання «нормативність законодавства» у прямому сенсі цього слова виглядає дещо алогічним.

Загалом, погоджуючись із тим, що з точки зору якості можна оцінювати виключно закон як оболонку нормативності права (засіб її об'єктивації, форму, ознаку), а не саме право у широкому сенсі цього слова [10, с. 71], вважаємо, що для позначення цього більш науково вивіреною є термін «легітимізація («легітимність»)» закону, що, в свою чергу, означає соціальне визнання (схвалення) закону, в основі якого його (закону) відповідність базовим суспільним і правовим цінностям (так звані «легітимуючі фактори») [10, с. 72–73].

Повертаючись до нашого основного питання та узагальнюючи спектр наявних у літературі дефініцій нормативності права, які виходять за межі суто позитивістського праворозуміння та ґрунтуються на розрізненні категорій «право» і «закон», можна надати наведене нижче узагальнююче її визначення.

Нормативність права – це базова глибинна властивість права, завдяки якій право виступає не лише засобом впорядкування (регулятором) суспільних відносин, а й, у першу чергу, фіксатором тих цінностей, що в конкретному суспільстві є основоположними (їх «матриця» та «ретранслятор»).

Беручи за основу 2е визначення, видається можливим стверджувати, що утилітарність нормативності права в найбільш концентрованому вигляді може бути зведена до двох основних аспектів.

По-перше, завдяки нормативності право постає як фіксатор тих цінностей, що в конкретному суспільстві є основоположними, тобто перекладає їх юридичною мовою, здійснює юридизацію останніх.

По-друге, завдяки нормативності право виступає засобом впорядкування (регулятором) суспільних відносин. Інакше кажучи, нормативність лежить в основі правового регулювання, виступаючи його першоосновою, рушійною силою та внутрішньою «енергією».

У такому контексті нормативність – одна з головних внутрішніх пружин, один зі стрижнів правового регулювання в суспільстві, а тому має значення закономірності, яка виражена у розглядуваній якості. Право з цієї точки зору являє собою найбільш адекватну вимогу цивілізації [11, с. 87–98].

Важливо підкреслити, що перший функціональний аспект нормативності права (фіксація основоположних цінностей) має беззаперечний пріоритет щодо другого (регулювання суспільних відносин), адже ціннісна сфера детермінує та «запускає» в дію увесь механізм правового регулювання, виступаючи його ідейною платформою та рушійною силою.

Загалом же, констатуючи взаємозумовленість нормативності та цінностей, треба зазначити, що, з одного боку, цінності віддзеркалюються (проявляються) в нормативності, а з іншого – саме цінності, несучи у собі елементи належності, надають нормативності загальнообов'язковість та загальнозначущість. Це судження повною мірою поширюється і на взаємозв'язки нормативності кримінального права й цінностей.

Відштовхуючись від розуміння права як ціннісно-нормативної системи, видається можливим усі «власні» ознаки нормативності права, які характеризують останню як специфічний різновид соціальної нормативності, узагальнити та згрупувати у два блоки.

Так, до «власних» ознак нормативності права, що розкривають сутність права як матриці та ретранслятора соціальної реальності належить те, що вона є засобом об'єктивації, тобто формою виразу правових цінностей, яка зорієнтована на виникнення «належної» (нормальної, адекватної) моделі поведінки у соціальних суб'єктів, що свідчить про загальнозначущість права.

До «власних» ознак нормативності права, що розкривають сутність права як засобу впорядкування (регулятора) суспільних відносин, належать, зокрема, підвищена (порівняно з іншими соціальними нормосистемами) моделювальна здатність, універсальність, неперсоніфікованість, формальна визначеність, державна забезпеченість (гарантованість).

Нормативність кримінального права є об'єктивно-суб'єктивною категорією.

Об'єктивний аспект нормативності кримінального права полягає у тому, що вона є даністю (об'єктивною закономірністю соціального розвитку), зумовленою потребою у впорядкуванні суспільних відносин за допомогою можливостей, закладених у кримінальному праві.

Суб'єктивний же аспект нормативності кримінального права пов'язаний з оціночними судженнями законодавця та правозастосувача з приводу значущості благ, поставлених під охорону кримінальним законом. Тут, по суті, йдеться про адекватність / неадекватність відображення змісту кримінального права у тексті кримінального закону та в процесі подальшої правореалізаційної (правозастосовчої) діяльності. Адже на сьогодні ми дедалі частіше стикаємося з різноманітними вадами законодавчої техніки, наслідком чого є мертві норми, криміногенність кримінального закону, нестандартні ситуації у правозастосуванні, штучна альтернативність кримінально-правових санкцій тощо.

Слушними в контексті аналізу суб'єктивного в нормативності кримінального права видаються міркування О. Костенка: «<...> законодавство – це не більше як інструмент (добрий чи поганий) у руках людей, які його застосовують <...> Тільки воля і свідомість людей, які застосовують закон, приводить його в дію <...> Від того, які ці воля і свідомість, залежить, в який спосіб діятиме закон [12, с. 86–87].

Досить наочним є й зауваження О.І. Бойка, який пише про те, що «державне право завжди суб'єктивне <...>, воно становить собою рівну міру до нерівних людей та обставин» [13, с. 135].

Висновки. Таким чином, можна підбити підсумки вищевикладеного.

1. Нормативність кримінального права – це первинна сутнісна характеристика (властивість) кримінального права, що визначає його сенс і призначення та лежить в основі функцій, принципів і норм кримінального права, а також дає змогу стверджувати, що «кримінальне право – це світ у мініатюрі».

2. «Гострої» потреби у розмежуванні термінів «нормативність права» і «правова нормативність» немає, тому їх можна вживати як взаємозамінні.

Термін «нормативність законодавства» є значною мірою умовним і не зовсім коректним із таких міркувань.

По-перше, право і закон (законодавство як сукупність законів) варто розрізняти; право складається із норм, а закон – зі статей.

По-друге, нормативність – це первинна сутнісна характеристика (властивість) права, а не закону (законодавства як сукупності законів).

Для позначення якості закону більш науково вивіреною є термін «легітимація» («легітимність») закону, що, в свою чергу, означає соціальне визнання (схвалення) закону, в основі якого його (закону) відповідність базовим суспільним і правовим цінностям (так звані «легітимуючі фактори»).

3. Нормативність кримінального права – об'єктивно-суб'єктивна категорія.

Об'єктивний аспект нормативності кримінального права полягає у тому, що вона є даністю (об'єктивною закономірністю соціального розвитку), зумовленою потребою у впорядкуванні суспільних відносин за допомогою можливостей, закладених у кримінальному праві.

Суб'єктивний аспект нормативності кримінального права пов'язаний з оціночними судженнями законодавця та правозастосувача з приводу значущості благ, поставлених під охорону кримінальним законом. Тут, по суті, йдеться про адекватність / неадекватність відображення змісту кримінального права у тексті кримінального закону та в процесі подальшої правореалізаційної (правозастосовчої) діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Оборотов Ю.Н. Парадигма ценностно-нормативного правовопонимания. Правове життя сучасної України: Тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції «Правове життя сучасної України» / Відп. ред. д-р юрид. наук, проф. Ю.М. Оборотов. О.: Фенікс, 2008. С. 5–6.
2. Вечерова Є.М. Багатомірність кримінального права: уточнення деяких сутнісних характеристик як передумова щодо вивчення нормативності кримінального права. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2017. Вип. № 46. Т. 2. С. 55–57.
3. Кабальський Р.О. Нормативність права як предмет філософського аналізу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права». Харків, 2008. 18 с.
4. Полонка І.А. Нормативність права: загальнотеоретичний аналіз : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень». Львів, 2013. 221 с.
5. Вележев С.И. Нормативность и казуальность права: теоретико-методологический и сравнительно-правовой анализ: дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве». СПб., 2005. 339 с.;
6. Заморська Л.І. Правова нормативність в умовах становлення та розвитку українського права: загальнотеоретичне дослідження: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень». Одеса, 2014. 477 с.
7. Крижановський А.Ф. Сучасний погляд на правову нормативність. Право України. 2013. №10. С. 344–347.
8. Юртаева Е.А. Нормативность законодательства: современные модуляции в российском правотворчестве. Журнал российского права. 2012. № 11. С. 28–39.
9. Гайворонская Я.В. Концепция нормативности права в отечественном правоведении: Советский и постсоветский периоды: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве». СПб., 2001. 20 с.
10. Мурашко Л.О. Аксиологическое измерение процесса правообразования: история и современность: дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве». М., 2015. 378 с.
11. Алексеев С.С. Теория права. М.: Издательство БЕК, 1995. 320 с.
12. Костенко О. Зловживання кримінальним законом і Конституція. Вісник Конституційного Суду України. 2005. № 2. С. 86–89.
13. Бойко А.И. Нравственно-религиозные основы уголовного права: монография. 2-е изд. М.: Юрлитинформ, 2010. 248 с.